

ÜLÜ'L- AZM PEYGAMBERLERİNİN BENZERLİKLERİ: KUR'AN KISSALARI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Sümeyye Betül EKİNCİ¹

ÖZET

Kur'an'ın kıssalarının çoğunluğunu oluşturan peygamber kıssaları, insanlara Allah'a kulluk etmeleri için yol gösteren peygamberlerin misyonlarını ve yaşamlarını detaylandırır. Yüce Allah, her topluma bir peygamber gönderdiğini vurgulamıştır. Bu peygamberlerin bazıları Kur'an'da isimleriyle anılmış, bazıları ise zikredilmemiştir. Kur'an'da anlatılan peygamber kıssaları, peygamberlerin mücadeleleri, kişisel özellikleri ve davranışları gibi birçok özellikte benzerlik gösterir. Adına Kur'an da yer verilen peygamberlerin tebliğ faaliyetleri, ibretlik hayat hikâyelerinin bir kısmının ayrıntılı biçimde, bir kısmının ise özet olarak aktarıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de peygamber kıssalarına yer verilen bir takım peygamberler için ülü'l-azm nitelendirmesinin yapıldığı görülmektedir. Kıssaları bağlamında benzeyen yönlerinin tespiti, sayıları ve isimleri konusunda muhtelif görüşler bulunan peygamberlerin kimler olduğu hususunu ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Ayetler ışığında değerlendirilen ülü'l-azm nitelendirmesine tabi olan peygamberlerin Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed olduğu yönündeki görüş isabetli görünmektedir. Bu minvalde İslam'ın beş büyük peygamberi olarak bilinen ülü'l-Azm peygamberlerinin kıssaları incelenmiştir. Ailevi açıdan benzerlikleri, akrabalarıyla yaşadıkları imtihanlar ve gönderildikleri toplumların özellikleri ele alınmıştır. Bu peygamberlerin tebliğ süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar; yalancılıkla, sapıklıkla, büyücülükle, delilik ve Allah adına yalan söylemekle itham edilmeleri, taşlanma ve ölüm tehditleriyle karşı karşıya kalmaları gibi olaylarla örneklendirilmiştir.

Çalışmada, ülü'l-azm peygamberlerin tebliğ yöntemleri açısından birbirine benzerlikleri, duaları ve istekleri incelenmiştir. Ülü'l-azm peygamberlerin, kavimlerinin hidayeti ve istiğfarı için dua etmeleri, peygamberlik görevlerini başarıyla yerine getirmek için Allah'a yönelmeleri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıssa, Peygamber Kıssaları, Ülü'l-Azm Peygamberleri, Hz. Muhammed (s.a.v.).

¹ Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tefsir Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,
ORCID ID: 0000-0001-7254-622X, kayabetul02@gmail.com

SIMILARITIES OF THE ULU'L-AZM PROPHETS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF THEIR NARRATIVES

ABSTRACT

The Qur'an is the last divine book that encompasses many important subjects, serving as a guide for humanity. Among its content are narratives (qisas) that describe the lives of the prophets, past communities, and historical events. The majority of the Qur'anic stories consist of the accounts of the prophets, which detail their missions and lives to guide people in worshiping and serving Allah. Allah Almighty has emphasized that He sent a many prophets to various communities. Some of these prophets are named in the Qur'an, while others are not mentioned. The prophetic stories narrated in the Qur'an reveal many similarities in their characteristics and behaviors, such as their struggles, personal qualities, and missionary activities. Some stories are presented in a detailed manner, while others are briefly conveyed. It is observed that some of these prophets are referred to with the title "Ulu'l-Azm" (possessors of resolve) in the Qur'an. This requires an examination of the common characteristics and the number and names of the prophets who bear this designation. The general consensus is that the prophets considered Ulu'l-Azm by means of the Qur'anic verses are Noah, Abraham, Moses, Jesus, and Muhammad. In this context, the similarities and distinctive features of these great prophets, who are regarded as Ulu'l-Azm in Islamic tradition, have been examined in detail. The trials faced by these prophets and the challenges encountered by their communities during their missions, including accusations of falsehood, sorcery, and blasphemy, as well as threats of stoning and death, have been scrutinized as exemplary narratives. The study also examines the similarities between the methods of preaching used by the Ulu'l-Azm prophets, as well as their prayers and requests. It highlights how these prophets prayed for the guidance and forgiveness of their communities and turned to Allah to successfully fulfill their prophetic duties.

Keywords: Qur'an, Ancestry, Stories of the Prophets, Prophets of Ulu'l- Azm, Hz. Mohammed (pbuh).

GİRİŞ

Kıssalar, Kur'an'ın yaklaşık dörtte ikisini oluşturduğu malumdur.² Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş peygamber ve milletler hakkında pek çok kıssa yer almaktadır.³ Yüce Allah'ın, "Elbette onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır."⁴ buyurmasıyla ayette kıssaların temel gayesi açıklanmakla birlikte peygamber kıssalarının da önemini ortaya koymaktadır.⁵Yüce Kur'an'ın doğru ve iyi anlaşılması, peygamberlerin örnek hayatlarının anlatıldığı peygamber kıssalarıyla tarih boyunca üzerinde durulması gereken önemli konular arasında yer almıştır.⁶

İnsanlar için semadan arza uzanan Hablullah'ı tutabilmek ve hidayet nurunu takip edip dünya ve ahiret hayatını ihya etmek ancak peygamberlerin ayak izlerini takip etmekle mümkündür. Çünkü insanlara semadan yeryüzüne uzanan ip misali hidayet ve rahmet, kaynağı olan Kur'an-ı doğru anlamak peygamberlerin gösterdikleri yoldan gitmekle gerçekleşecektir. İşte tam da bu noktada peygamber kıssaları, bizlere peygamberlerin gösterdikleri yolu takip etmede örneklik teşkil etmektedir. Zira bu kıssalar da peygamberlerin daveti, ahlakı, karşılaştıkları güçlüklerle mücadele etme şekilleri, ibadet yaşantıları kısacası Kur'an da anlatıldığı kadarıyla hayatları insanlar için öğüt niteliğindedir. Bu bağlamda peygamber kıssalarının amaçları ile Kur'an'ın gayesi örtüşmektedir.

Bu çalışma, İslam inancında özel bir öneme sahip olan Ülü'l-Azm Peygamberlerinin (Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed) kıssaları bağlamında benzerliklerini ele almaktadır. Bu peygamberlerin kavimleriyle olan mücadelelerini, tebliğ metodlarını, karşılaştıkları güçlükleri, Rablerine olan duaları ile karakter benzerliklerini incelemektedir. Bu çalışmamız Ülü'l- Azm peygamberlerinin ayetler ışığında yaşamlarından çıkarılabilecek evrensel mesajlara ışık tutup, onların insanlık tarihindeki önemini ve etkisini yansıtmaya gayretindedir.

Konuya başlamadan önce Ülü'l- Azm ve azim kavramlarını kısaca tanımlayarak bu ifadelerle kastedilen manayı belirtmek ve kastedilen peygamberlerin kimler olduğunu değerlendirmek yerinde olacaktır.

² Tahsin Görgün, *Kur'an Kıssalarının Anlam Ve Değeri: IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu* (Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 20.

³ bk. A'râf 7/59-171, Hüd 11/25-123, Enbiyâ 21/48-91, Şuarâ 26/105-227.

⁴ Yüsus: 12/111.

⁵ Mustafa Kara, *Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz*, *İslami İlimler Dergisi*, (Sayı: 1, 2014), IX/70.

⁶ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları), 21-25.

1. ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLER KİMLERDİR?

Ülü'l-'Azim terkihi “*Ulu*” “*أُولُو*” ve “*azim*” “*الْعَزْم*” olmak üzere iki kelimeden oluşmaktadır. Söz konusu terkipte yer alan “*azim*” kelimesinin lügavi manasına bakılacak olursa “ısrarla istemek, kesinleşmiş karar, kastetmek, irade ve sabır” gibi anlamlara gelmektedir.⁷ O hâlde “*azm*”, azim kelimesi için insanın bir konu veya bir şey hakkında iradesini bağlayıp o konu veya o şey hakkında kararlı olup iradesini ona bağlamasıdır denilebilir. “*Ulu*” sahip olanlar⁸ anlamında; “*azm*” ise kararlılık, dayanıklılık, sabır kelimelerinden oluşan Ülü'l-'Azim terkihi azim sahiplerinin Allah'ın kendilerinden yerine getirilmesini istediği (emrettiği) şeylere kalbi kesinlik ile bağlayıp kararlılık, sabır ve sebat göstererek maksadı takip edip gayret sarfeden peygamberler demektir.⁹

İslam dinine ait bir terim olan Ülü'l-'Azim ile ilgili Yüce Allah, Kur'an'da Hz. Muhammed'e hitaben şöyle buyurmuştur: “*O hâlde (Resûlüm), peygamberlerden 'ülü'l-azm' azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret*”.¹⁰ ayeti göstermektedir ki bu ifade bazı peygamberlere işaret etmektedir. Dolayısı ile Ülü'l-'Azim teriminin belirli peygamberlerle sınırlı olduğu görüşü ağır basmaktadır.¹¹ Öyleyse bu ifade azim sahibi peygamberler hakkında peygamberlerin bir kısmı için kullanılır. Bu görüşü benimseyen İslam âlimlerince azim sahibi peygamberlerin beş kişi olduğu ve isimleri Ahzâb suresinin 33/7. ayetine dayanarak kendilerinden kuvvetli taahhüt alındığı belirtildikten sonra zikredilen Hz. Muhammed, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'dır. Bütün peygamberler, Allah'tan aldıkları görevleri yerine getirmek için çaba harcamışlardır.¹² Ancak bazı peygamberlerin sergiledikleri çaba, çektikleri sıkıntılar ve karşılaştıkları zorluklar sebebiyle göstermiş oldukları azim ve sebatkârlık noktasındaki gayretlerinin fazlalığına dikkat çekildiği; resuller arasında büyük azim sahibi yani Ülü'l-'Azim oldukları noktasında diğer peygamberlerden ayrıcalıklı özelliklere sahip olmalarından ötürü bu tabirle anıldıkları anlaşılmaktadır.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da peygamberlerin gönderildikleri toplum ve dönem ile memur kılındıkları vazifenin boyutlarının farklılık göstermesidir. Peygamber kıssaları Kur'an'ın ışığında incelendiğinde kimi peygamberlerin sorumluluk bakımından daha ağır bir yükü vazifelendirildiği görülmektedir. Ayrıca, bu peygamberlerin muhatap oldukları milletler, dönem ve şartlar göz önünde bulundurulduğunda verdikleri mücadeleler ile onların peygamberlik misyonları daha iyi anlaşılmaktadır.

⁷ Mustafa Çağrı, “Azim”, (TDV Yayınları, İstanbul, 1991), 4/328-329.

⁸ Muhammed Aruçi, *Ülü'l-'Azim*, (TDV Yayınları, İstanbul, 2012), XLII/294-295; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *“Ülü'l-'Azim”, Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2010), 328.

⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Zehreveyn Yay, 2007), VII/131-132.

¹⁰ Ahkaf, 46/35.

¹¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Ḳur'ân ve l'râbüh* (Beyrut, 1988), IV/447; Salih Karacbey, “Ülü'l-'Azim Peygamberler ve Ortak Yönleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Bursa: 1998), 298.

¹² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil el-Murâdî el-Mısri Nehhâs, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 1989, VI/454-455.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler arasındaki farklılığı ifade eden “*fazl*” kelimesine verilen anlam, konunun anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında Bakara suresi 253. ayetinde: “*İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.*” geçen “*fazl*” kelimesine “*فَضَّلْنَا*” “*üstün kıldık*” manası değil de “*fazlalık, lütuf*”¹³ anlamı verilerek (*İşte o elçiler ki her birine farklı lütuflarda bulunduk.*) bakıldığında kastedilen mesajın daha doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Verilen büyük sorumluluk, ağır taahhüt ve bir hayli meşakkatli tebliğ süreçlerinde öne çıkan önemli vasıflara sahip olmaları hususu yukarıdaki düşünceyi destekler niteliktedir.

Netice itibarıyla Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in Ülü’l-Azm peygamberlerden olduklarını kabul etmek uygun olacağından bu beş peygamberin hayatları ve onları diğer peygamberlerden ayıran ve dolayısıyla bu nitelendirmeye mazhar olmalarında etkisi olduğu düşünülen ortak özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

2. AİLEVİ AÇIDAN BENZEYEN YÖNLERİ

Ülü’l-Azm peygamberlerinin ailevi açıdan benzeyen yönlerine bakıldığında ilki soy bağı görülmektedir. Bu beş peygamberlerin hepsi birbirleriyle ailevi bir soy bağına sahiptir. Konuyla ilgili olarak Al-i İmran suresinde şöyle buyrulmaktadır: “*Allah, birbirinden gelme nesil olarak Âdem’i, Nuh’u, İbrahim ailesi ile İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.*”¹⁴ Bu ayette görüldüğü üzere Ülü’l-Azm peygamberlerinden olan Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in isimleri açıkça zikredilmemektedir. Ancak İmran ailesi ikidir.¹⁵ Bunlardan birincisi; Hz. Musa ve Hz. Harun’un babaları olan İmran ki bu soy Hz. Yakub’a dayanır.

İkinci İmran ise Hz. İsa’nın annesi Hz. Meyem’in babası olan İmran b. Metan’dır.¹⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.) ise soy olarak Hz. İbrahim (a.s.) oğlu Hz. İsmail’e dayanmaktadır.¹⁷ Bu da demek oluyor ki ayetin kapsamındaki seçkin ailelere mensubiyet, ayette isimleri bizatihi zikredilmemiş ise de Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’i de kapsamaktadır.

Yine Saffat suresinde Hz. Nuh’un neslinin kalıcı kılınmasıyla birlikte Hz. İbrahim’in onun soyundan geldiği belirtilmektedir. Hz. Nuh’un soyundan olmayanların helak olduğu ve yeryüzündeki insan neslinin tamamen Hz. Nuh soyundan geldiği ifade edilir.¹⁸ Ayette Hz. Adem’in de isminin yer alması Ülü’l-Azm peygamberlerinden olduğu için değil, daha çok ilk insan ve ilk peygamber olması¹⁹ hasebiyledir.

¹³el-Halî

1 b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitabu’l- Ayn*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 2003), III/326-327; Semîn el-Halebî, *Umdetul Huffaz*, (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye,1996), III/236-237.

¹⁴ Ali-İmran, 3/33.

¹⁵Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil Beydâvî Tefsiri*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi,1998), 2/13.

¹⁶Yazır, II, s. 396.

¹⁷Beyzavi, I, s. 376.

¹⁸bk. Saffât: 37/77-78.

¹⁹ bk. Bakara: 2/30; Hucurât: 49/13; Buhari: Enbiya I.

3. AKRABALARI İLE OLAN İMTİHANLARI

Ülü'l-Azm peygamberler, tebliğe en yakınlarından başlayarak tevhid davetlerini apaçık iletmişlerdir. Davet ve tebliğin en zor olanı yakınlarla olandır. Zira peygamberlerin tebliğ sürecinde en yakınlarından göreceği destek veya tam tersi engellemelere maruz kalmaları, davetin maksadına ulaşmasında önemli rol üstlenmektedir. En yakınlarından destek görülmesi sayesinde, tebliğin yayılması hususunda sağlam temeller atılmış olacak ve inkârcılara yönelik karşılaşılabilecek olan negatif tutum bir nebze hafifletilmiş olacaktır. Hâl böyle olunca peygamberler hem imanın aydınlığına, aslına duydukları merhametin gereği de öncelikle ailelerini dâhil etmeyi istemişler hem de tevhide tebliğlerinde kendilerine destek bulacakları en yakınlarından başlamışlardır. İşte bu noktada azim sahibi beş büyük peygamberin bir diğer benzerlikleri ise tebliğ vazifelerini yerine getirirken en yakınlarını davette, aile fertleriyle ve akrabaları ile imtihandan geçmeleridir.

Hz. İbrahim (a.s.), babasından, Hz. Nûh da (a.s.) oğlundan -Allah'a olan düşmanlıkları ve kâfir oldukları ortaya çıktığında- uzaklaşmıştır. İşte bu durum, imanlarının kemalinin göstergesidir. Hz. İbrahim'in (a.s.) babasıyla ve Hz. Nûh'un (a.s.) da oğluyula olan akrabalıkları din kardeşliğinden daha yüce ve daha kutsal değildir. Çünkü dini yakınlık ile kardeşlik, soy bağlılığından daha üstündür.²⁰ Hz. Muhammed ise amcalarından Ebu Leheb'in şiddetli muhalefetiyle karşı karşıya kalmış kendisine en çok düşmanlık edenler arasında öz amcası da yer almıştır.²¹ Öyle ki öz amcası olan Ebu Leheb'in haddi aşmadaki aşırılığı, Tebbet suresinin inzaliyle tescillenmiştir.²²

Hz. Musa ise kendi soydaşı olan birine yardım etmiş ve soydaşı tarafından ihanete uğramış, bir Kıpti'ye tek yumruk vurması sonucunda onun ölmesi ile şehrini terk etmek durumunda kalmış ve uzun süre dönememiştir. Hz. Musa'yı derinden etkileyen bu olay, hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Bu olay, Hz. Musa'nı, bu süre zarfında yanında kalarak peygamberlik edebinden istifade edip Hz. Şuayb ile tanışmasına vesile olmuştur.

Yine Hz. İsa yakın arkadaşlarından, havarilerinden birinin ihaneti ile karşı karşıya kalmış, çarpmıha gerilmekten Allah'ın yardımı ile kurtulmuştur.

4. GÖNDERİLDİKLERİ TOPLUMLAR AÇISINDAN BENZEYEN ÖZELLİKLER

Ülü'l-Azm peygamberler, gönderildikleri toplumlar açısından çeşitli benzer özelliklere sahiptirler. Gönderildikleri toplumun özellikleri Kur'an'da çeşitli ayetler çerçevesinde tasvir edilmiştir. Bu toplumların karakteristik özellikleri şu şekildedir:

Sırasıyla bakılacak olursa Hz. Nuh'un gönderildiği toplum, birçok puta tapmaktadır. Bu putlardan bazıları Vedd, Suva, Yeğus, Yeuk ve Nesr olarak adlandırılmıştır.²³ Ahlaki çöküş ve

²⁰ Muhammed Ali Es-Sabuni, *Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi*, çev. Hanifi Akın (Ahsen Yayınları, 2003), 146.

²¹ Ahmet Himmet ve Osman Berki - Hatemu'l Enbiya Hz Keskiöglü, *Muhammed ve Hayatı* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 78.

²² bk., Tebbet: 111/1-5.

²³ Nuh: 71/23.

zalimliğin hâkim olduğu, ahlaki ilkelerin hiçe sayıldığı bir toplum oldukları Şuara suresinin 116. ayetinde şöyle ifade edilir: ﴿قَالُوا لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ يُّنُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ﴾

“Dediler ki: Ey Nuh! Eğer vazgeçmezsen andolsun ki seni taş a tutanlardan biri yaparız.”

Aynı zamanda Hz. Nuh’un davetine karşılık isyankârlık gösteren,²⁴ inat edip kibre kapılan bir toplum oldukları görülmektedir²⁵. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de bu tutumlarını terk etmeyip inançsızlıklarını sürdürmeleri sonucu büyük bir tufan ile yok edilen bir toplum oldukları haber verilmektedir.²⁶ Hz. Nuh’un kavimiyle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de hakikati görmekte körleşen²⁷ kötü bir millet oldukları²⁸, sınırları aşmaları hasebiyle kalpleri mühürlü olduğu²⁹ aktarılmıştır.

Hz. İbrahim’in gönderildiği toplumun yapısına bakılacak olursa gök cisimlerine³⁰ veya gök cisimlerinin yerdeki sembolü olan putlara tapmaktaydılar.³¹ Verdiği hükümleri sorgulamadıkları, zorba bir hükümdar tarafından yönetilmekteydiler.³² Akıllarını tam manası ile kullanmayan³³ tevhidi davete karşı inatçılık ve direnç gösteren;³⁴ atalarının dinini sorgusuz, körü körüne takip eden³⁵ bir toplum oldukları aktarılmıştır.

Hz. Musa’nın tebliğ vazifesini yerine getirmek üzere gönderildiği toplumda zulüm ve köleliğin yaygın olduğu;³⁶ kendisini ilah ilan eden, büyük kibir sahibi bir kralın hüküm sürdüğü,³⁷ putperestliğin³⁸ yaygın olduğu bildirilmiştir. Hz. Musa’nın mesajını inatla reddeden bir toplum olduğu bildirilmiştir.³⁹

Hz. İsa’nın peygamberlik vazifesini yerine getirmekle görevlendirildiği toplum, onun peygamberliğini kabul etmeyen,⁴⁰ atalarının dini üzere olduklarını ifade eden⁴¹, Yahudi liderlerin halkı yönlendirdiği bir toplumdur.⁴²

Hz. Muhammed’in gönderildiği toplum ise Arabistan Yarımadası’nda yaşayan, ahlaki olarak çökmüş, sınıfsal ayrılığın ve adaletsizliğin hâkim olduğu, putperest bir toplumdur.⁴³

²⁴ Hud:11/25-26.

²⁵ Nuh: 71/7.

²⁶ Hud: 11/42-44.

²⁷ Araf: 7/64

²⁸ Enbiya: 21 77.

²⁹ Yunus: 10/74.

³⁰ En’âm: 6/76.

³¹ Karaman vd., II/430,431

³² Bakara: 2/258.

³³ Enbiyâ: 21/67

³⁴ Meryem: 19/46-48.

³⁵ Maide: 104, A’raf: 28.

³⁶ Şuara: 26/52.

³⁷ Kasas: 28/4, Nâzi’ât: 79/24,

³⁸ A’raf: 7/127.

³⁹ Şuara: 26/29.

⁴⁰ Nisa: 4/156-157.

⁴¹ Zuhruf: 43/63-64.

⁴² Âl-i İmran: 3/49; es-Saf: 61/6.

⁴³ Mutaffifin: 83/1-3, Saffat: 37/35.36.

Görüldüğü üzere Ülü'l-Azm peygamberleri, gönderildikleri toplumların putperestlik ve şirkle dolu olduğu dönemlerde yaşamışlardır. Bu toplumlar, birden fazla tanrıya tapmakta ve putlara ibadet etmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'de İbrahim (as) ile Musa (as)'ın gönderildiği toplumun kralları ile mücadelesi ön plana çıkarken diğer Ülü'l-Azm peygamberlerin daha ziyade kavmini genel olarak İslama davet etmelerinden bahsedilir. Musa (as)'ın ilk dönemleri Firavun ile mücadelesi ön plana çıkarken denizi geçtikten sonra kavmi ile mücadelesi ön plana çıkar.

Tüm bunlardan hareketle Ülü'l-Azm peygamberlerinin gönderildikleri toplumlarla ilgili ortak noktalar arasında bu toplumların, tevhid akidesine uymayan, Allah'ın emirlerine ve peygamberlerin davetine karşı isyan eden müşrik toplumlar olmakla birlikte sosyal adaletsizliğin yaygın olduğu, zulmün bir hak olarak telakki edildiği toplumlar olduğu görülmektedir.

5. TEBLİĞ DAVETİ SÜRESİNCE KARŞILAŞTIKLARI GÜÇLÜKLER

Ülü'l-Azm peygamberler, peygamberlik görevlerini yerine getirirken çeşitli zorluklarla ve suçlamalarla karşılaşmışlardır. İnkâr edenler, onlara karşı düşmanlık göstermiş ve engellemeye çalışmışlardır.⁴⁴ Yüce Allah tarafından, peygamberliklerini yerine getirdikleri dönemde karşı karşıya kaldıkları zalim ve zorba yöneticiler, beş büyük peygamberin vazifelerini yerine getirme süreçleri boyunca maruz kaldıkları kötü muamele ve ithamlar Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle bildirilmektedir:

5.1. Yalancılıkla itham edilmeleri

Öncelikle peygamberliklerinin kabulü noktasında yalanlamalara maruz kalmışlardır.⁴⁵ Hatta bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır: Öyle ki Hz. İbrahim, kavminin yalanlamalarına karşılık kendisinden önceki kavimlerin de aynı suçlamalarda bulduklarını hatırlatarak onların akıbetlerinden öğüt almaları için uyarmıştır.⁴⁶ “*Ey Muhammed! Eğer seni yalanlarsa bil ki onlardan önce Nûh, Âd ve Semûd kavimleri de (peygamberlerini) yalanlamışlardı. İbrahim'in kavmi ile Lût'un kavmi de*”.⁴⁷ Görüldüğü üzere Yüce Allah Hz. Muhammed'e ve müminlere teselli verirken kendisinden önceki peygamberlerin de kavimlerinde aynı ithama maruz kaldıklarını, inkârcı gürhün bu tavrının yeni olmadığını hatırlatmaktadır.

Kasas suresi 38. ayette zikredilen Hz. Musa'nın yalanlaması durumu ile ilgili – nankörlüklerine rağmen- kavmi tarafından değil, dönemin yöneticisi lideri konumunda olan Firavun ve taraftarları tarafından yalanlamanın gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.⁴⁸

⁴⁴ Erkan Yar, “Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/2 (25 Ocak 2009), 101.

⁴⁵ bk. Hûd: 11/27, Bakara: 2/ 87, Kamer: 54/9, Şuara 117.

⁴⁶ Ankebut: 29/16-18; Kur'an Yolu Tefsiri, IV/262-263.

⁴⁷ Hac: 22/ 42-43, bk. En'am: 6/33-34.

⁴⁸ bk.,Kasas: 28/38.; Taberi, VI/325.

5.2. Sapıklık ve Büyücülük ile İtham Edilmeleri

Ülü'l-Azm peygamberlerinin karşılaştıkları bir diğer suçlama ise tebliğ ettikleri vahyin ve gösterdikleri mucizelerin sihir, büyü olarak nitelendirilmesidir. Kavimlerinin yaptığı gibi puta tapmayı sadece Allah'a ibadet etmeye davet etmeleri sapıklık olarak görülmüştü.

“(Nûh) kavminin ileri gelenleri (Nuh'a): ‘Doğrusu biz, senin apaçık sapıklık içerisinde olduğunu görüyoruz.’ dediler”.⁴⁹ ayette belirtildiği gibi kavmi Hz. Nuh'a iftira atma cesaretini göstererek getirdiği hakikatin üzerini örtmeye çalışmıştır. Razi kavminin Hz. Nuh'u sapıklık içinde gördüğü hususları tevhid, nübüvvet, ibadet ve ahiret olarak ifade etmiştir.⁵⁰

Firavun ve çevresi Hz. Musa'yı yalancılık ve büyücülükle,⁵¹ Hz. İsa'yı gösterdiği mucizelere rağmen büyücülükle suçlamışlardır.⁵² Yine Hz. Muhammed'i ise Mekkeli müşrikler: “Bir de inkâr edenler, ‘bu, kuşkusuz apaçık bir büyücü’ demektedirler.”⁵³ diyerek tebliğ ettiği vahiyleri büyü ve sihir ürünü olarak nitelendirmişlerdir.

5.3. Delilik ile İtham Edilmeleri

Ülü'l-Azm peygamberleri ilahi mesajları iletirken büyük zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu zorluklardan biri de, Allah'tan aldıkları mesajları iletirken kavimleri tarafından delilikle itham edilmiş olmalarıdır.

“Ey Muhammed senin kavminden olan) bu putperestlerden önce de Nûh kavmi (kendilerine Allah tarafından Peygamber olarak gönderilen Nûh'u da) yalanmış ve (bununla da yetinmeyip) kulumuzu yalanlayarak ona; ‘deli’dir dediler ve o, (kavmi tarafından risaletini yerine getirmekten) alıkonulmuştur”.⁵⁴ buyrulurak Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitaben kendisine yapılan yalanlama ve delilik ithamlarının kendisinden önceki peygamberlerden Hz. Nuh'un da ve hakeza diğer azim sahibi peygamberlerin de aynı suçlamalarla⁵⁵ karşı karşıya kaldığını bildirmişti. Ayette geçen mecnun “مَجْنُونٌ” kelimesinin içerdiği mana bu noktada karşılaşılan güçlüğü mahiyetini ortaya koyabilir.

Arapçada mecnun kelimesi c-n-n kökünden türetilen bir kelime olup, akli örten gizleyen manasında delilik anlamına gelir.⁵⁶ Kimi müfessirler peygamberlik iddiasından vazgeçirmek için

⁴⁹ A'râf, 7/60.

⁵⁰ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb* (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1981), XIV/157.

⁵¹ bk.,Şuara: 26/27-37.

⁵² bk.,Saf: 61/6.

⁵³ Yunus: 10/2.

⁵⁴ Kamer 54/9.

⁵⁵ bk.,Şuara: 26/27.

⁵⁶ Semîn el-Halebî *Umdetu'l Huffaz*, I/349.

hakaret maksadıyla bu kelimenin kullanıldığını belirtmişler.⁵⁷ Zamahşeri (ö. 538/1144) ise Kamer suresi 9. Ayette yer alan “*mecnun*” kelimesinin daha önce Şuara suresi 116. Ayetinde kavminin Hz. Nuh’u taşlama ile ölüm tehdidinin ardından bu kelimenin kavmi tarafından sarfedildiğini, “cinlidir, cin çarpmış ve akılını yitirmiş” manasında kullanarak onların tebliğ vazifesine engel olmaya çalıştıklarını söyler.⁵⁸ Burada kavimlerinin peygamberlerinin vazifelerine engel olup, itibarsızlaştırma amacıyla akıllarının yerinde olmadığını söyleyerek hakaret ve küçümseme maksadı taşıyan bir ithamda buldukları görülür. Kavimlerinin bu tutumu peygamberlerinin mesajını ve onları itibarsızlaştırmak için kullanılan bir dili ifade eder. Bu bağlamda, “*مَجْنُونٌ*” kelimesi peygamberlerinin kavimleri tarafından akli ve manevi üstünlüklerini sorgulayan bir saldırı olarak değerlendirilebilir. İlahi mesajın kabulü noktasında karşılaşılan direncin bir göstergesi olarak görülebilir.

5.4. Allah Adına Yalan Söylemekle İtham Edilmeleri

Azim sahibi peygamberler kavimleri tarafından Allah katından bir azap getireceklerini söylemelerinden ötürü Allah'a karşı iftira etmekle itham edilmişlerdi.

“*Ey Nûh! ‘Bizimle gerçekten tartıştın. Hem de (bizimle olan) tartışmanı çoğalttın, eğer sen gerçekten doğru sözlü kimselerden isen tehdit ettiğin azabı başımıza getir.’ dediler*”.⁵⁹ Hz. Nuh’un bu uyarısı kavminin öne sürdüğü gibi Allah adına yalan söylemek olmayıp bizzat Allah (c.c)’nin emri üzerine azab ile inzâr etmişti.⁶⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de yine aynı taleple Hz. Peygamber’in de karşılaştığı şöyle bildirilir: “*Hani onlar, ‘Ey Allah’ım, eğer şu (Kur’an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir.’ demişlerdi*”.⁶¹ diyerek meydan okurcasına Allah Resulün’dan azabın gelmesini talep edip ciddiye almadıkları görülür. Mekke’li müşrikler, Allah’ın ayetlerini ve Kur’an’ı açıkça reddetmekte ve alaya almakta ısrar etmişlerdi. Onlar, eğer Kur’an gerçekten Allah’tan geldiyse, bunun bir sonucu olarak gökten taş yağdırılmasını veya başka bir büyük azap görmeyi talep etmişlerdi. Bu şekilde, inançsızlıklarını ve küçümsemelerini açıkça ortaya koymuş, kendilerine layık görülen azabı kendileri istemiş ve bu tutumu açıkça ifade etmişlerdi.⁶²

⁵⁷Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu ‘Li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyîş (Kahire: Daru’l-Kütüp el-Mısriyye, 1964), XVII/131.; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camîu’l-Beyan an Te’vil-i Âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Daru’l-Hicr, 2001), VIII/69.; Mukatil bin Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, (Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi, 2002), IV/178.

⁵⁸Zamahşerî, Ebû’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *El-Keşşâf ‘An Hakâ’iki Ğavâmidî’t-Tenzîl*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), VXI/ 474.

⁵⁹Hûd: 11/32.

⁶⁰bk., Nûh: 71/1.; Mukatil, II/239.

⁶¹Enfal: 8/32.

⁶²Elmalılı, IV/247.

Hız. İbrahim ve Hız. İsa'nın kavimleri hakkında ise doğrudan vadedilen azabın indirilmesine yönelik Allah'ın elçilerinden böyle bir taleplerinin olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'de bir bilgiye rastlanmamaktadır.

5.6. Taşlanma ve ölüm ile tehdit edilmeleri

Ülü'l-azm peygamberleri insanlara ilahi mesajlar iletmekle yükümlü oldukları dönemde, kendilerini şiddetli muhalefetlerle ve ölüm tehditleriyle karşı karşıya bulmuşlardı. Bu tür tehditler, sadece fiziksel bir saldırı değil, aynı zamanda peygamberlerin mesajlarının reddedilmesi ve inançlarının küçümsenmesi anlamına içerir. Bu bağlamda, onların karşılaştıkları bu tür baskılara karşı gösterdikleri sabır ve direniş, onların manevi güçlerini ve adalet arayışlarını yansıtır. Aynı zamanda sabırlarını test eden bir süreç olduğu söylenebilir.

“(Nûh kavminin ileri gelenleri) Ey Nûh! Eğer bu işe (yani tebliğine) son vermezsen şüphesiz ‘taşlanacak’ kimselerden olacaksın”.⁶³ diyerek kavmi, Hız. Nuh'u hidayete davet çağrısından vazgeçmemesi sonucunda taşlanacağını söyleyerek açıkça tehdit etmişti. Hız. Nuh'un sunduğu deliller karşısında aciz kalan kavmi zorbalığa başvurmuştu.⁶⁴

Hız. İbrahim'in putlara tapmanın anlamsızlığını açıklamaya çalıştığı kavmi, taassupları sebebiyle bu duruma tahammül edemeyip onu yakarak öldürmeye kalkıştıkları Kur'an'da şöyle anlatılmakta: “(İçlerinden bazıları), ‘Eğer (bir şey) yaparsanız onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin.’ dediler.”⁶⁵ Hız. İbrahim'le tartışmaktan aciz kalan, verecek cevap bulamayan kavmi, putları kırmasını bahane ederek onu şiddetli bir ceza olan ateşle yakarak intikam almak istediler. Ancak Yüce Allah'ın emriyle ateşin harareti serinliğe, serinlik ise esenliğe dönüşmüştü. Böylece Allah (c.c) peygamberi Hız. İbrahim'i korumuş ve zalimlerin zulmünden kurtarmıştı. Burada Hız. İbrahim'in ateşle imtihana tutulmasıyla ilgili kavminin büyük bir fayda ve zarar umarak ateşe, güneşe, yıldızlara tapmalarından ötürü onların bu durumuna uygun olan bir mucize olmasından kaynaklandığı ifade edilir.⁶⁶ Çünkü her peygamber, dönemi ve toplumunun ihtiyaçlarına uygun mucizeler sunmuştur.

“Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve ‘Biz Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük!’ demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler”.⁶⁷ Hız. İsa hakkında verilen bu karar Yahudiler tarafından uygulanamamış, onlar öldürdüklerini sanıyorken Yüce Allah Hız. İsa'yı çarmıha gerilmekten kurtarmıştır.⁶⁸

⁶³ Şuara: 26/116.

⁶⁴ Taberi, VI/231.

⁶⁵ Enbiya: 21/68.

⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l Beyan*, iht. Muhammed Ali Sabûnî, (İstanbul: Damla Yay., 2012), 8. Baskı, V/337.

⁶⁷ Nisa: 4/157.

⁶⁸ Nisa: 4/157-158.

Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed’i tebliğ vazifesini yerine getirmekten vazgeçiremeyeceklerini anlayınca onu hapsetmek, öldürmek ya da Mekke’den uzaklaştırmak için tuzak kurdukları Enfal suresinin 30. ayetinde şu şekilde bildirilmektedir: *“Hani inkâr edenler seni tutuklamak veya öldürmek ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”* Bu olayın Hz. Peygamber’in Medine’ye hicreti öncesinde gerçekleştiği aktarılır. İnkârcıların engel olma çabaları Allah Resulü’nün yerine Hz. Ali’yi kendi yatağına yatırıp, Allah’ın yardımı ile evini kuşatanlara görünmeden kurtulmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁹ Ülü’l-azm peygamberlerine yöneltilen bu tehditler, hem tarihsel hem de manevi açıdan peygamberlerin mücadelelerinin boyutlarını anlamamızda önemli bir rol üstlenir.

5.7. Yaptıkları tebliğin alaya alınması

Büyük azim sahibi peygamberler, kavimleri tarafından alay edilmiş, getirdikleri esaslarla dalga geçilmiştir. Hz. Muhammed’den çeşitli birtakım olağanüstü isteklerde bulunan Mekke müşrikleri, sonunda bir beşerin peygamber olarak görevlendirilemeyeceğini dile getirmiş ve Hz. Muhammed’in risaletini alaycı bir dille reddetmişlerdir.⁷⁰ Aynı tavrı Hz. Nuh’un kavmi de sergilemiş ve kendilerinden üstün olan hatta bir meleğin peygamber olarak gelmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Benzer tavır takınan Firavun’un Hz. Musa’ya sarfettiği sözler Kur’an da bildirilmektedir.⁷¹ Firavun Hz. Musa’yı alaya almakla kalmayıp tıpkı Mekkeli inkârcıların mantıksız talepleri gibi birtakım isteklerde bulunmuştur. Ancak Firavun’un amacının bu taleplerle halkını kendi istediği şekilde yönlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Devamındaki ayet bu durumu doğrulamaktadır: *“Firavun bu konuşmalarla halkının aklını çeldi, hemen ona boyun eğdiler; onlar zaten yoldan çıkmış bir topluluk idi”*.⁷² Bu ayette yer alan *“halkının aklını çeldi”* manasını veren *“فَأَسْتَحَفَّ”* kelimesi Arapçada *“bilgisizliklerinden yararlanmak, acele ettirmek, istediği şekilde yönlendirmek”*⁷³ gibi anlamlara da gelmektedir. Bu kelime hakkında Firavun’un kavmini- Kıptileri- hafife alarak, küçümseyip, aşağılamak suretiyle akıllarını çelip, kendisi gibi Hz. Musa’yı alaya alma ve yalanlama hususunda kendisine itaat etmelerini sağladığı belirtilir.⁷⁴

“Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer mü’minler iseniz Allah’a karşı gelmekten sakının. Siz namaza çağırduğunuz vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akıllarını kullanmaz bir toplum olmalarındandır”.⁷⁵ Her ne kadar ayetin nüzul sebebi olarak münafıklara karşı bir kısım müminlerin sevgi ve muhabbetle yaklaşmaları gösterilse de⁷⁶

⁶⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: Beyan Yay., 2014), I/147.

⁷⁰ bk. İsrâ’: 17/90-94.

⁷¹ Zuhruf: 43/51-53

⁷² Zuhruf: 43/54.

⁷³ Müfredat, s. 350.

⁷⁴ Mukatil, III/615.; Maturidi, *Te’vilatü’l-Kur’an*, XIII/ 280.

⁷⁵ bk, Maide: 6/57-58.

⁷⁶ Elmalılı, III/299-300.

burada özellikle ehli kitaptan inkârcıların ve münafıkların alay etme, namaz ibadetini eğlence yerine koyma, inanları küçümseme davranışlarına dikkat çekilmiştir.⁷⁷

Bu ayetler Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in Allah'a davetleri süresince milletleri tarafından nasıl alaya alındıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda alaya alınma Ülü'l-Azm peygamberlerinin karşılaştıkları güçlükler arasında önemli bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Peygamberler ilk dönemlerinde alay maksatlı suçlanmışlar. Alay edilerek önleri kesilmek istenmiş. Ama inkarcılar bu şekilde önlerini kesemediklerinde "hakaret" maksatlı suçlamaya gitmiştir. Bir ileri aşamada ise eziyet ve işkenceye kadar devam ettiği görülür.

6. TEBLİĞ METOTLARI BAKIMINDAN BENZERLİKLERİ

Ülü'l-Azm peygamberler, gönderildikleri toplumlara tebliğ görevlerini yerine getirirken inanmayanlarla zorlu mücadeleler içinde olmuşlardır. Bu mücadelelerin içinde en önemli husus, tevhidi tebliğde, putlara tapan kavimlerinin Allah'ı birlemeye yönelik göstermiş oldukları dirençtir. Çünkü azim sahibi beş büyük peygamberin gönderildiği toplumların temel probleminin şirk olduğu ve bu hususta öncelikle tebliğ muhatap oldukları ve uyarıldıkları görülmektedir.⁷⁸

Tebliğ metodlarının ilki kullandıkları tebliğ dilidir. Çünkü kullandıkları dil, mesajların etkili bir şekilde iletilmesinde önemli role sahiptir. Ülü'l-azm peygamberleri muhataplarının inançlarıyla ilgili tutumlara göre farklı bir tebliğ dili kullanmışlardır. Örneğin Hz. Nuh tufan sırasında oğlunun gemiye binmesi için çağrıda bulunurken aslında her iki dünyası için kurtuluşun yolunun iman etmekten geçtiğini bildirmiş onu Allah'a imana davet etmişti. "Oğlum bizimle beraber gemiye bin, kafirlerle beraber olma!" diye gemiye binmeyişi hem kafir olmakla eş değer olduğunu, hem de tufandan kurtulamayacağını, "oğlum" hitabıyla da seslenmesi onun samimi, sevgi dolu bir tebliğ dilini benimsemiş olduğunu göstermişti. Burada Hz. Nuh'un, baba şefkatiyle yaklaşması ve uyarması bir babanın çocuğunu tehlikeden koruma çabasını da gösterir. Devamında Hz. Nuh Allah'ın emrinin kesinliğini ve yalnızca O'nun rahmetiyle kurtuluşun mümkün olduğunu vurgular.⁷⁹

Benzer bir durum Hz. İbrahim için söz konusudur. Putperest bir toplumda put yapan bir babanın evladı olarak babasını ve kavmini putperestlikten vazgeçirmeye çalışma gayreti görülür. Hz. İbrahim'in babasına "Babacığım" hitabıyla tevhid çağrısını yöneltirken saygı ve sevgi dolu tebliğ dilini yansıtır. Babasına bu çağrısını yöneltirken aynı zamanda onun azaba uğramaması için endişe duyduğu da görülür.⁸⁰ Kur'an'da Hz. İbrahim'in "Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"

⁷⁷ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), II/ 299.

⁷⁸ bk, Şuara: 26/70-73, Maide: 5/72. Nisa: 4/117.

⁷⁹ Hud, 11/42-43.

⁸⁰ bk, Meryem: 19/43-45.

şeklindeki yaklaşımı, babasına putlara tapınmanın mantıksızlığı üzerinden açıklaması, kullandığı tebliğ dilinin akıl ve mantık üzere olduğunu gösterir. Görüldüğü üzere hitap şekilleri açısından bakılırsa Hz. Nuh bir baba şefkati ve sevgisini yansıtan tebliğ dili kullanırken; Hz. İbrahim ise hem bir evladın babasına duyduğu saygı hem de sevgisini yansıtan bir hitap ile yaklaşır. İkna yöntemleri açısından bakılırsa Hz. Nuh'un tebliğ dilinde doğrudan uyarılar ile Allah'ın emrinin kesinliği vurgulanır. Bu noktada Hz. Nuh'un kullandığı tebliğ dilinde duygusallığın, uyarının ve oğlunu koruma isteğinin belirgin olduğu görülürken; Hz. İbrahim'in babasını ikna yolunda merhametli ve akılcı argümanlar üzerinden gerçekleştirdiği tebliğ dilini yansıttığı söylenebilmektedir. Netice itibarıyla hem Hz. Nuh hem de Hz. İbrahim aile fertlerini kazanmak için Allah'ı birlemeye davetlerini en güzel şekillerde gerçekleştirdikleri görülür.

Hz. Nuh'un kavmini davette tebliğ diline yansıttığı şefkati ve samimiyeti sadece oğluna has değildir. O kavmine de benzer bir yaklaşımla Allah'ı birleme çağrısında bulunmuştu. Hz. Nuh tebliğ vazifesini yerine getirirken kullanmış olduğu “*Ey kavmim*” anlamında “*يَا قَوْم*”,⁸¹ hitabını onlara sık sık kullanmış olmakla kendisinin kavminden olduğu gerçeğini vurgulayarak aslında akrabalık duygularına hitab ederek, samimiyetle onların iyiliğini istediğine dikkat çekmekte ve iman etmedikleri takdirde helak olacaklarını bildirmekteydi. Onun kavmine şefkat ve merhametle yaklaşarak onlardan biri olduğunu hissettirme gayreti olduğu söylenebilir. Burada şu da belirtilmelidir ki Hz. Nuh aynı iyi niyeti onlardan biri olması hasebiyle kavminden beklediği de söylenebilir. Hz. Nuh'un sapıklıkla suçlandığında kavmine dönüp herhangi bir karşılık vermemişti. Aksine belirtildiği gibi olmadığını “*Ey kavmim, bende bir sapıklık yoktur!*” dedikten sonra kavmine Allah tarafından gönderilen elçi olduğunu dile getirerek görevinin ne olduğunu tekrar açıklamıştı. Bu Hz. Nuh'un kavmine yönelik tebliğ dilinin suçlayıcı bir dil olmadığını göstermekle birlikte tebliğ dilinin nasıl olması gerektiğini müminlere göstermektedir.

Hz. İbrahim gök cisimlerinin temsillerini yaptıkları putlara tapmalarından ötürü önce yıldızla, sonra aya sonra da güneşe yönelik gözlemlerini yaparken kavmine değişen ve geçici olanların ilah olamayacağını akıl yürütme metoduyla gösterdiği görülür.⁸² Hz. İbrahim'in bu yaklaşımı, mantık ve gözlemler üzerine tefekkür sürecini yansıtır. Aynı gayretle hem babasına hem kavmine putların acizyetini gösterme maksadıyla kendisini, yedirenin içirenin, hastalandığında şifa verenin, can almaya ve yeniden diriltmeye muktedir, hesap günü bağışlanma umulacak tek varlığın Yüce Allah olduğunu söyler.⁸³ İbrahim(a.s) kavmine yönelik çağrısında yalnızca Allah'a kulluk etmeleri gerektiğini ve putların acizliğinin izahını, mantık çerçevesinde nazik bir dil kullanarak sorgulatmaya çalışmış ve yumuşak üslubu ile kavmini ikna etmeye gayret etmişti.⁸⁴

⁸¹ Hûd: 29-30.

⁸² bk. En'am: 6/76-78.

⁸³ bk. Şuara: 26/69-82.

⁸⁴ bk. Enbiya: 21/52.

Hz. Musa, Mısır'da büyücülüğün yaygın olduğu bir dönemde peygamber olarak gönderilmişti. Firavun'un önünde Hz. Musa sihirbazlar ile mücadele ederek onların davalarının batıl olduğunu göstermiş ve önce sihirbazların iman etmesini sağlamıştı. Hz. Musa'nın Asa mucizesi ile sihirbazların sihrini oradan kaldırmakla onların batıl kendisinin hak üzere olduğunu göstermesi tevhid inancını pekiştirmesi bakımından da önemlidir.⁸⁵

İsa (as) da Allah'ın kendisine verdiği mucizeleri kullanarak insanları tevhid dinine çağırılmıştı. Hz. İsa ise, Yahudi toplumunun içinde doğmuş ve Allah'ın izniyle çeşitli mucizeler göstermişti. Çamurdan kuş yapıp ona üfleyerek canlandırması, doğuştan kör olanları ve cüzzam hastalarını iyileştirmesi, hatta ölüleri diriltmesi gibi mucizeler, onun peygamberliğinin bir delili olarak sunulmuştu.⁸⁶ Bu mucizeler, kavminin dikkatini çekmiş ve onları tevhid inancına yönlendirmede etkili olmuştu. Hz. İsa, her bir mucizeyi Allah'ın izniyle gerçekleştirdiğini belirterek, kendisinin Allah'ın bir elçisi olduğunu vurgulamış ve insanları Allah'a iman etmeye davet etmişti. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın ve Hz. İsa'nın, mucizeler aracılığıyla kavimlerini tevhid inancına davet ettiği görülür. Ancak, Hz. Musa'nın mucizeleri daha çok sihirbazların yetenekleriyle ilgiliyken, Hz. İsa'nın mucizeleri tıbbi ve doğaüstü olaylara yönelikti. Bu durum, her iki peygamberin de içinde buldukları toplumların inançlarına ve kültürel yapısına uygun yöntemler kullandığını gösterir. Hz. Musa'nın mucizesi, doğrudan sihirbazların hilelerini açığa çıkararak hakikati ortaya koyarken, Hz. İsa'nın mucizeleri, insanların dikkatini Allah'ın kudretine ve rahmetine çekerek onları iman etmeye teşvik etmişti.

Ülül- azm peygamberlerinin tebliğ metotlarında dikkat çeken hususlardan biride kendi şahıslarında kulluğun en güzel hâlini yansıtmış olmalarıdır. Bir diğer deyişle tebliğ vazifelerini yerine getirirken en güzel şekilde rol model olmalarıydı. Davranışları ile Allah'a kulluğun en güzel örneği olmuşlardı. Hz. Peygamber hakkındaki bu durum, Yüce Allah tarafından Kur'an'da Ahzab suresinin 21. ayetinde şöyle buyrulur: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ﴾ *Andolsun ki sizin için, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü uman ve Allah'ı çokça zikredenler için Allah Resûl'ünde güzel bir örneklik vardır.* Yine Hz. İbrahim için kullanılan "en güzel örnek" "üsv-e-i hasene" tabiri Kur'an'ın ifadesiyle, *Andolsun, onlarda (İbrahim ve beraberindekilerde) sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye layıktır.* Ayette bahsedilen "onlarda" ifadesi için tefsirlerde iki durumun söz konusu olabileceği belirtilmiş. Birincisi bu ifadeyle kastedilenin Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim ile beraber inanan müminler, ikinci kastedilen durum ise ondan sonra gelip onun yolunu takip eden peygamberler olduğu belirtilmektedir. Birinci durumdaki manayı verenler arasında Kurtubi(ö. 671/1273), Taberi(ö. 310/923), Zamahşeri ve Ebu Mansur el-Maturidi(ö. 333/944) gibi müfessirler vardır.⁸⁷

⁸⁵ bk. Taha: 20/69-70.

⁸⁶ bk. Al-i İmrân: 3/ 49.

⁸⁷ Kurtubi XVII/ 263.; Maturidi, Cilt: XV/107., Zamahşeri, el-Keşşaf, VI/ 674.

Tebliğ vazifelerini yerine getirirken kavmi tarafından herhangi bir menfaat beklentisi içersinde oldukları ithamıyla karşılaşan beş büyük peygamberin Kur'an'ın ifadesiyle vazifelerini hiçbir ücret, karşılık beklemeden yerine getirdikleri belirtilmiştir.⁸⁸ Bu hususta müminlere, yapılan iyilikleri herhangi bir karşılık beklemezsizin yapılması gerektiğini ve tebliğin hiçbir şekilde dünyalık bir menfaat elde etmek maksadıyla yapılamayacağını göstermişlerdi.

7. DUA VE İSTEKLERİ AÇISINDAN BENZEYEN YÖNLERİ

İslami literatürde dua, kulun yaratıcısının azameti karşısında acziyetini kabul ederek tazim ve muhabbet duyguları ile lütuf ve yardım istemesidir.⁸⁹ Dua için kulun Rabbi ile kurduğu bağın iletişim şekline dönüşmüş hâlidir, denilebilir. Bu bağın ve iletişim biçiminin nasıl ve ne şekilde kurulduğunun en güzel örneklerini Kur'an'ın insanlara bildirmesiyle bilinmektedir. Dua kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de kullanım biçimlerine bakıldığında yardım isteme⁹⁰, ibadet⁹¹ ve çağırma⁹² gibi çeşitli anlamlarda kullanılmış olduğu görülmektedir. Yüce Allah, inanlardan kendisine dua etmelerini istemiş⁹³ ve duanın nasıl yapılacağını da en nadide örnekleriyle Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin dilinden bizlere öğretmiştir.⁹⁴ Bu bağlamda Ülü'l-Azm peygamberlerinin dua ve istekleri müminler için önem arz etmektedir.

7.1. Kavimlerinin hidayeti, istiğfar ve mağfiret için dua etmeleri

Ülü'l-Azm peygamberlerinin gönderildikleri kavim için yaptıkları dualar, onları Allah'a kulluk etmeye çağırma ve hidayete erişmelerini dileme amacını taşımaktadır. Bu içten istekleri kimi zaman inkârcı kavimlerinin kimi zamanda inkârcı aile fertlerinin tevhit akidesini kabul etmeyecekleri Yüce Allah tarafından kendilerine bildirilmiştir. Onlara, bu konuda istekte bulunmamaları gerektiği de bildirilmiştir. Zira o kişilerin inkârlarındaki ısrar kalplerinin imana yanaşmamasındaki engellerden biri olmaktadır. Hz. Nuh kavmini, “*Dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır’*”.⁹⁵ ayetinde ifade edildiği üzere tövbe-i istiğfar etmeye çağırmıştır. “*Rabbim! Beni, annemi babamı, inanmış olarak evime girenleri, mümin erkekleri ve mümin kadınları bağışla, zalimleri ise daima helâk et.*” Hz. Nuh’un anne ve babasının mağfiretini istemesinin, onların müminlerden olması hasebiyle olduğu beyan edilmiştir.⁹⁶

Hz. İbrahim’in babasının affını istediği duasının babasına verdiği sözden ötürü olduğu bildirilmiştir. Yine oğlunun tufandan kurtulması için dua eden ve Allah’ın ehlerinden olanları kurtulacağına yönelik vaadi üzerine bu talepte olduğunu bildiren Hz. Nuh’a yüce Allah kâfirlerin

⁸⁸ bk. Hûd: 11/29.

⁸⁹ Osman Cilacı, “DUA”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), IX/529.

⁹⁰ Bakara: 2/23.

⁹¹ Kehf: 18/28.

⁹² İsrâ: 17/110.

⁹³ Mü’min: 40/60.

⁹⁴ bk. Hz. Adem’in Duası, A’râf: 7/23, Hz. Yunus’un Duası, Enbiya: 21/87.

⁹⁵ Nuh: 71/10.

⁹⁶ Karaman vd., Kur'an Yolu Tefsiri, V/ 468.

ehlinden olmayışını bildirmiştir.⁹⁷ Bu da göstermektedir ki kâfirler için bağışlanma talebinin geri çevrilmesi, onlar için mağfiret talebinde bulunamayacağına işaret edildiğini belirtmektedir.⁹⁸ Ancak yukarıdaki ayette yer alan Hz. İbrahim'in anne ve babası için bağışlanma talebi, müşrik olan bir kimsenin bağışlanması için henüz dua etmekten men edilmeden önce yaptığı belirtilmektedir. Hz. İbrahim: *“Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sahibi, ancak sensin”*.⁹⁹ Burada Hz. İbrahim ve beraberindeki inananlar kafirlerle aralarına set çekip onlardan uzaklaştıktan sonra onların hak kendilerinin ise batıl olduğu zannına kapılacakları bir imtihandan geçirilmemeleri hususunda Rablerine yakarmışlardır.¹⁰⁰

Bakara suresinin 128. ayetinde Hz. İbrahim, istiğfarının kabulünü ve soyundan Allah'a itaat eden bir neslin çıkmasını niyaz etmektedir: *“Ey Rabbimiz! Bizi Sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tevbemizi kabul et; zira, tevbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak Sen'sin.”*

Kendileri ve beraberindeki inananlar için de bağışlanma maksadıyla dua etmişlerdir. Hz. İsa *“Onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan muhakkak ki sen kudreti daima üstün gelen, her işi ve hükmü hikmetli ve sağlam olansın”*.¹⁰¹ şeklinde dua etmişti. Hz. İsa'nın bu duası, onun kavminin inkârına karşı gösterdiği derin merhameti ve Allah'ın adaletine duyduğu güveni yansıtır. Hz. İsa'nın bu duası ile kavminin hidayetini arzuladığını ve Allah'ın takdirine olan güvenini ifade eder. Hz. İsa'nın bu yaklaşımı, onların hidayete ermesini isteme isteğini açıkça ortaya koyar.

*“Sen dilediğini hidayete erdiremezsin; Allah dilediğini hidayete erdirir. O, doğru yolu bulanların en iyi bilicisidir.”*¹⁰² Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in iman etmesi için gösterdiği çabayı ve bu çabanın neticesinde Allah'ın takdirinin önemini ifade eder. Bu durum, Hz. Peygamber'in amcasına olan sevgisini ve onun hidayetini arulamasını ancak hidayetin Allah'a ait olduğunu gösterir.

7.2. Peygamberlik vazifelerinde muvaffak olmak için dua etmeleri

Hız. Musa, dönemin despot ve zalim yöneticisi Firavun'a, tebliğ vazifesini yerine getirmek üzere onunla konuşmaya gitmeden önce Rabbine sığınmış, vazifesinde muvaffak olabilmek ve hak yola davetin olumlu sonuçlanması arzusuyla Allah'tan yardım dilemişti. Hz. Musa'nın Rabbine yakarışı Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: *“Musa: ‘Rabbim! Göğsümü genişlet, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki sözümü iyi anlasınlar. Ailemden kardeşim Harun'u bana vezir yap, beni*

⁹⁷ Taberî V/128-129.

⁹⁸ Kurtubi XVII/ 264.

⁹⁹ Mümtetine 60/ 4-5.

¹⁰⁰ Taberî VIII/256.

¹⁰¹ Mâide 5/118.

¹⁰² Kasas 28/56.

onunla destekle, onu görevimde ortak kıl ki Seni daha çok tesbih edelim ve çokça analım. Şüphesiz Sen bizi görmektesin!’ dedi.”¹⁰³

Hz. Muhammed: “...Rabbim! Gireceğim yere dürüstlikle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlikle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver”.¹⁰⁴ şeklinde gireceği her ortamda dürüstlüğünden taviz vermemek adına muvaffak olmak için dua etmektedir. Ayette bahsedilen “çıkış”ın Mekke’den çıkış, “giriş”in ise Medine şehrine giriş olduğu belirtilmektedir. Tam tersi Mekke’nin fethi için Medine’den çıkılıp Mekke’ye girişin kastedildiğine işaret eden görüşler olsa da ayetin Medine’ye hicret öncesinde Birinci Akabe Biatı’ndan kısa bir süre önce nazil olması ilk belirtilen görüşün daha isabetli olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵ Müminlerin bir yere giderken, bir işe başlarken veya bitirirken, temenni edilen hayrı görmeleri ve işleri dürüstçe yapabilmeleri için Allah’tan yardım dilemeleri gerektiği de vurgulanmaktadır. Yine Hz. İbrahim de hesap günü mahcup olmamayı Rabbinden niyaz ettiği Kur’ân’ da şu şekilde belirtilmektedir: “(İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme”.¹⁰⁶

7.3. Diğer bazı hususi istekleri

Hz. İbrahim, Allah’tan ölen kimseleri nasıl dirilttiğini görmeyi, kavmini bu hususta ikna maksadıyla talep etmişti. Bunun üzerine de Rabbi, Hz. İbrahim’e Bakara suresinin 260. ayetinde şöyle hitap etmiştir: “Allah (İbrâhîm)e: ‘Ey İbrâhîm! Yoksa ölüleri nasıl dirilteceğime) inanmadın mı?’ deyince, İbrâhîm: ‘Evet! (Senin ölüleri nasıl dirilteceğine hiç kuşkusuz inandım fakat) kalbim (in bu konuda) mutmain olmasını (istedim.)’ demişti.”

Ayetin devamında Hz. İbrahim’in bu isteği Yüce Allah tarafından geri çevrilmemiş ve Hz. İbrahim’den dört kuşu kendine alıştırması, daha sonra ise onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırakması ve bıraktıktan sonrada kuşları çağırması istenmişti. İstenileni harfiyen uygulayan Hz. İbrahim kuşları çağırdığı anda kendisine uçarak geldiğine kavmi şahit olmuştu.

“Bize, bu dünyada da iyilik yaz âhirette de. Şüphesiz biz Sana döndük...”¹⁰⁷ diyerek Hz. Musa dünyada da ahirette Allah’tan iyilik dilemiştir.

İslam peygamberleri Ülü’l-Azm tabiri ile nitelendirilen Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in dua ve istekleri, tebliğ görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkmada Allah’a yönelmeleri, O’na olan bağlılıklarının sonucudur. Zira onlar, görevlerini yerine getirirken toplumlarının direnişi, inkârı ve zulmüyle karşılaşmışlardır. Bu zorluklarla başa çıkmak ve Allah’ın yardımını talep etmek için kimi zaman kavimlerine olan merhametleri, kendileriyle beraber olan müminlere duydukları şefkatleri sebebiyle yine Allah’a sığınmış, dua etmişlerdir. Peygamberlerin duaları, imanlarının gücünü ve Allah’a olan sarsılmaz

¹⁰³ Taha 20/25-28.

¹⁰⁴ bk.İsrâ: 17:80.

¹⁰⁵ Zemahşeri, III/1170.

¹⁰⁶ Şuarâ 26/8.

¹⁰⁷ A’râf 7/156.

inançlarını yansıtmaktadır. Ayrıca dua etmeleri, Allah'a olan bağlılıklarını ve O'na olan güvenlerini göstermektedir.

8. ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLERİN ŞAHSİYETLERİ AÇISINDAN BENZERLİKLERİ

Kur'ân-ı Kerîm peygamber kıssaları ile Ülü'l-Azm peygamberlerinin yaşamları ve davet süreçleri ile onların belirgin şahsiyet özelliklerini ortaya koymaktadır. Peygamber kıssaları bağlamında Ülü'l-Azm peygamberlerinin benzer karakteristik özellikleri şu şekildedir:

8.1. Cesur ve kararlı olmaları

Ülü'l-Azm peygamberler, zorluklara karşı kararlı ve metanetli olmuşlardır. Davet ettikleri toplumların inkârlarına ve düşmanlıklarına rağmen vazgeçmeden görevlerine devam etmişlerdir.

Hız. Nuh yüzyıllar boyunca azim ve kararlılıkla kavmini Allah'a inamaya davet etmiştir. Türlü eziyetlerine rağmen cesurca tevhid akidesini anlatmaya devam etmişti.¹⁰⁸

Hız. İbrahim'in, Firavun gibi yoldan çıkmış fasık,¹⁰⁹ zalim,¹¹⁰ bir hükümdara karşı durarak kavmini onun zulmünden Allah'ın emri üzerine kurtarmaya çalışması cesaretinin göstergesiydi.¹¹¹

Hız. İsa'nın kavmi, tebliğine inanmak şöyle dursun inkârlarındaki ısrar, haddi aşma boyutunu geçmiş hatta peygamberlerini öldürme planı yapmaya kadar varmıştı. Hız. İsa'nın bu planı sezdiği ve bu sebeple kendisine hidayet çağrısı süresince yürekten desteğini esirgemeyecek kimseleri belirleme maksadıyla kendisine kimlerin destek olacağıyla ilgili soru sorduğu aktarılmaktadır.¹¹² Hız. İsa'nın kavminin bu kadar ileri gidebileceğini anlaması onu tebliğ görevinden alıkoymamış, aksine cesaretle ve karalıklı davasını sürdürme gayreti sarfettiği görülmüştü. Mekke müşriklerinin azılı düşmanlığıyla çeşitli eziyetlere maruz kalan Hız. Muhammed (s.a.v.) onların tekliflerini reddetmiş ve amcası Ebu Talib aracılığıyla onu İslam davasından vazgeçirmeye çalışmışlardı. Ancak Allah Resulü kararlı duruşuyla davasından dönmeyeceğini cesurca ilan etmişti.¹¹³

Tüm bu örnek verdiğimiz ayetler gösteriyor ki ülü'l-Azm peygamberlerinin her biri Allah'tan aldıkları vahyi, mesajı yayma yolunda özverileriyle büyük bir cesaret, metanet ve kararlılık örneği sergilemişlerdir.

8.2. Merhametli ve şefkatli olmaları

Büyük azim sahibi peygamberler, insanlara sevgiyle yaklaşmış ve onların kurtuluşu için çok fazla çaba göstermişlerdir. Kavimlerini merhametle doğru yola davet etmeleri, kavimlerinin

¹⁰⁸ bk.Nûh 71/5-9.

¹⁰⁹ bk.Kasas 28/32.

¹¹⁰ bk.Kasas 28/38.

¹¹¹ bk. A'raf 7/104-105.

¹¹² Karaman, I/580.

¹¹³ Berki vd., *Hatemu'l Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 87-89; Hamidullah, *Peygamberi*, s. 97-98.

iyiliğini istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Zira azaptan koruma arzusu ile uyarılarda bulunmaları bunu göstermiştir.

“Gerçek şu ki biz Nûh’u kavmine elçi olarak gönderdik; şöyle dedi: ‘Allah’tan başkasına tapmayın! diye size gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. Doğrusu ben, başınıza gelecek can yakıcı bir günün azabından korkuyorum.’ dedi”.¹¹⁴ Kavmini azaptan sakındırmak amacıyla uyarması Hz. Nuh’un merhametli olmasının örneği idi.

Hız. İbrahim’in Lut kavminin azabı hakkında tartışmaya girmesi -endişe duyması- onun yumuşak kalpli, merhametli olmasından kaynaklanmıştı. “İbrahim’in korkusu gidip, kendisine müjde gelince Lût kavmi hakkında bizim (elçilerimiz)le tartışmaya başladı. Çünkü İbrahim çok içli ve Allah’a yönelen bir kimseydi”.¹¹⁵ Tartışmadan kastın elçilerle -yani gelen meleklerle- helakı haber verilen halkın¹¹⁶ belki tevbe ederler ümidiyle aynı zamanda içlerinde müminlerinde yer alması sebebiyle de Hız. İbrahim’in azabın kaldırılmasına yönelik konuşması, onun yumuşak kalpli, merhametli oluşuna işaret ettiği söylenmiştir.¹¹⁷

Hız. Muhammed’in Taif’te taşlanmasına rağmen ona bunu yapanların helaklarını değil iman etmelerini temenni edip bu yönde gayretini elden bırakmaması merhametinin işaretiydi. Hız. Peygamberin inananlara olan merhametini Kur’ân-ı Kerîm şöyle ifade etmektedir: “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”¹¹⁸

Gösterdiği mucizelerle körleri ve alaca hastalarını iyileştirmesi, Hız. İsa’nın insanların acılarını hafifletme isteği ve onlara yardım etme çabası merhametinin göstergelerindendi.¹¹⁹

Hız. Musa’nın Medyen suyunda hiç tanımadığı insanlara hayvanlarını sulama konusunda yardımcı olması ve onların sıkıntılarını gidermesi merhametinin bir tezahürüydü.¹²⁰

Ülü’l-Azm peygamberlerinin her biri, tebliğ süreçlerinde merhamet ve hoşgörüyü ön planda tutmuş, bu yönleriyle kavimlerine karşı sabır ve şefkat göstermişlerdi. Bu peygamberlerin her birinin karakter özellikleri, onların tebliğ yöntemlerini şekillendirmelerinde etkili olduğu söylenebilir. Hız. Muhammed, Hız. İsa ve Hız. İbrahim’in merhamet ve şefkat dolu yaklaşımları, onların peygamberlik görevleri sırasında sergiledikleri benzer karakteristik özellikleri ortaya koyarken, Hız. Nuh ve Hız. Musa’nın inkarcı kavimleri karşısında gösterdikleri tepkiler, onların karakterlerindeki ortak noktaları göstermektedir.

¹¹⁴ Hûd 11/25.

¹¹⁵ Hûd 11/74-75.

¹¹⁶ Ankebut 29/31.

¹¹⁷ Zemahşeri III/448.

¹¹⁸ Tevbe 9/128.

¹¹⁹ Maide 5/110.

¹²⁰ Kasas 28/24.

Hız. İbrahim ve Hız. İsa'nın karakterleri arasındaki benzerlikler, kavimleriyle olan ilişkilerinde de kendini gösterir. Hız. İbrahim, Lut kavmi hakkında "Orada Lut da var"¹²¹ diyerek, azap yerine Lut ve ailesinin korunmasını istemesi, onun kavmine karşı duyduğu derin şefkati ve onların iman etmelerini arzuladığını yansıtır.¹²² Bu dua, Hız. İbrahim'in Lut kavminin iman etmesi için Allah'tan yardım dilemesi olarak yorumlanır. Benzer şekilde, Hız. İsa da, kavminin kendisinin canına kastetmesine rağmen, "Eğer onları cezalandırırsan, onlar senin kullarıdır"¹²³ diyerek, onların iman etmelerini ve Allah'ın rahmetinden yararlanmalarını istemişti. Hız. İsa'nın kavminin hâlini ve durumlarını düzeltmeleri için merhamet ve mağfiret talebini ifade eder.¹²⁴ Her iki peygamberin de kavimlerine yönelik bu tutumları, onların zor koşullar altında bile kavimlerinin iman etmelerini arzulayan ve onlara karşı merhamet ve şefkat beslediklerini gösterir.

Hız. Nuh ve Hız. Musa'nın karakterlerinde benzerlikler ise, her iki peygamberin de kavimlerinin inkarına ve zulmüne karşı gösterdikleri derin bir üzüntü ve bu durumu değiştirme konusundaki kararlılıklarında görülür. Hız. Nuh, "Ey Rabbim! Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi bırakma!" diyerek, kavminin inkarını ve yeryüzündeki zulmü sona erdirmeye konusundaki arzusunu ortaya koyar.¹²⁵ Hız. Nuh'un bu duası küfrün yok edilmesinde kararlı bir tutum sergilediğini gösterir.¹²⁶ Benzer şekilde, Hız. Musa'nın Firavun ve kavmine karşı yaptığı "Rabbimiz!" dedi, "Sen Firavun'a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi yâ rab! Ey rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver; elem veren cezayı görmedikçe iman etmesinler de görsünler!"¹²⁷ bu dua, onların zulmünü sona erdirmeye ve kavmi üzerinde etkin bir değişim sağlama yönündeki kararlılığını yansıtır. Bu dualar, Hız. Nuh ve Hız. Musa'nın karakterlerinde ortak olan, kavimlerinin inkar ve zulmüne karşı çözüm arayışındaki kararlı ve etkili müdahale isteğini ortaya koyar.

8.3. Allah'a tam bir teslimiyet ile bağlı olmaları

Ülül'-Azm peygamberler, tevhid inancını yaymak ve insanları putperestlikten kurtarmak için Allah'ın birliğini vurgulayarak insanları tek bir ilaha inanmaya çağırılmışlardı. Bunu yaparken Ülül'-Azm peygamberler, Allah'a mutlak bir inanç ve teslimiyetle görevlerini yerine getirmişlerdi. İlahi mesajı doğru bir şekilde iletmek ve insanları Allah'ın emirlerine çağırarak için kendilerini tamamen Allah'ın iradesine teslim etmişlerdi.

Büyük zorluklara maruz kalmalarına rağmen Allah'a duydukları derin bağ ile teslim olmaları, bu zorlukların üstesinden gelmelerinin anahtarı olmuştu.¹²⁸ Hız. Nuh'un deniz olmayan

¹²¹ Ankebut, 29/32.

¹²² bk. Hûd 11/74-76.

¹²³ Maide 5/118.

¹²⁴ Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'Azîm* (Riyad: Dâru'l Taybe, 2008), III/232-233.

¹²⁵ Nuh 71/26.

¹²⁶ Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-'Azîm*, VIII/236-237.

¹²⁷ Yunus 10/88.

¹²⁸ Maide 5/110.

bir yerde Allah'tan aldığı emir üzerine azimle gemi inşa etmesi teslimiyetinin sonucuydu.¹²⁹ Hakeza Hz. İbrahim'in Allah'tan aldığı emirle oğlunu kurban etmeye hazırlanışı, bıçağı evladının boynuna götürmesi, dönemin zalim kralının yaktırdığı ateşin içerisine atılırkenki Allah'a olan sarsılmaz güveni onun karakterinin temel özellikleri arasında Allah'a tam bir teslimiyetinin olduğunu göstermektedir.¹³⁰

Firavun gibi zorba bir hükümdarın zulmünden Allah'ın yol göstermesi üzerine İsrailoğullarını özgürlüğüne kavuşturma mücadelesi sırasında denizle karşı karşıya gelindiğinde yolun sonu sanılan yerde dahi Allah'a olan bağlılığı ile teslimiyet gösteren Hz. Musa: "*Mûsâ, 'Hayır! Rabbim şüphesiz benimledir, bana yol gösterecektir.'* dedi." ayetinde görüldüğü üzere kavmini teskin edip sakinleştirirken aslında Allah'a olan derin bağlılığının tezahürü olan teslimiyetini de ortaya koymuştu.¹³¹

Hz. İsa'nın teslimiyeti, halkının inkârına ve düşmanlığıyla kararlı bir şekilde mücadele etmesi ve görevindeki fedakârlıklarından açıkça görülmekteydi.¹³²

Yine Hz. Peygamber, Medine'ye hicret etmek üzere giderken sığındıkları mağaranın önüne kadar gelen müşrikleri görünce endişelenen Hz. Ebu Bekir'e : "*Tasalanma! Allah bizimle beraberdir.*" diyerek Allah'a olan güven ve teslimiyetini göstermişti. Ayetin devamında Yüce Allah bu teslimiyeti katından bir güven duygusu indirerek desteklediğini bildirmiştir.¹³³

8.4. Sabır ve sebat açısından öncü konumda olmaları

Ahkaf Suresi'nin 35. ayetinde, Hz. Peygamber'e sabırlı olması öğütlenirken "Ülü'l-Azm" peygamberlerinden bahsedilmesi, sabır özelliğinin bu peygamberlerin en belirgin ve ortak vasıflarından biri olduğunu vurgulamaktaydı. Ülü'l-Azm peygamberler, sabır konusunda büyük bir özveri göstermişlerdi. Görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklar, düşmanlık ve engeller karşısında metanetlerini koruyarak mücadele etmişlerdi. Bu peygamberler, Allah'ın şeriatını tebliğ etmek ve uygulamak için büyük bir gayret sarf etmişlerdi. Kendilerine karşı yapılan düşmanlıklara ve güçlüklerle rağmen sabırlı kalmışlar, görevlerinden asla vazgeçmemişlerdi. Sabır, onların karakterlerinin temel bir özelliği olmuş ve bu özellikleri, tüm peygamberlik hayatları boyunca kendini göstermişti. Ülü'l-Azm peygamberleri, insanlara doğru yolu göstermek, Allah'a kulluk etmelerini sağlamak ve adaleti tesis etmek için azimle çalışmışlardı. Sabırlı olmaları, bu hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynamıştı. Onlar, zorlukların üstesinden gelmek için sabrı, teslimiyeti ve gayreti elden bırakmamaları ile azim sahipleri olarak Allah tarafından tüm insanlara örnek gösterilmişlerdi.

¹²⁹ bk. Hûd 11/36-37.

¹³⁰ Saffat 37/102-107.

¹³¹ Şuara: 26/62

¹³² Maide: 5/110.

¹³³ Tevbe: 9 /40.

Ülü'l-azm peygamberler, toplumların bozulduğu, küfür ve taşkınlığın zirvede olduğu dönemlerde gönderilmişlerdi. Uzun ve çileli mücadeleler geçirmişlerdi. Bu süreçte, çoğu zaman en yakınlarından bile destek görememişlerdi. Örneğin, Hz. Nuh'un oğlu inanmamış ve kavmi tarafından sözlü hakaretlere ve taşlanmaya maruz kalmıştı.¹³⁴ Yine Hz. Muhammed'in destek bulmak üzere akrabalarının bulunduğu Taif şehrine gittiği ancak taşlanmaya maruz kaldığı bilinmektedir.

Hz. İbrahim'in babası, oğlunun yaymaya çalıştığı inanca tamamen karşı olan put yapma ve satma işini bırakmamış ve bu nedenle haklı mücadelesinde oğlunu desteklememişti. Kur'an'da Hz. İbrahim'in, babası için yalnızca verdiği söze bağlı kalarak onun için af dilediği ve babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığında ondan uzaklaştığı ifade edilmişti. Bu olay, Hz. İbrahim'in nazik ve sabırlı bir yapıya sahip olduğunun vurgusunu ön plana çıkarmıştı.

Hz. Musa, Firavun'un zalimlik ve işkencelerinin hüküm sürdüğü bir dönemde dünyaya gelmişti. Kendisi de Firavun'un baskı ve zulmüne maruz kalmıştı. Hayatının önemli bir kısmını Medyen'de geçirmişti ve oradan dönüşünde hem Firavun ile mücadele etmiş hem de isyankâr İsrailoğulları'yla uğraşmak durumunda kalmıştı. İsrailoğulları'nın kendi peygamberlerine yaptıkları eziyet hatırlatıldıktan sonra, Hz. Musa'nın uğradığı zulmün benzerini sergilememeleri konusunda müminlere uyarıda bulunulmuştu.¹³⁵

Hz. İsa, babasız olarak dünyaya gelmiş, dönemin Roma yöneticileriyle mücadele etmek zorunda kalmış, aynı zamanda Yahudi din adamlarının kendi aleyhinde propagandası ve direnişiyle karşılaşmıştı. Kendi seçtiği havarilerinden biri tarafından ihanete uğramış ve sonunda çarmıha gerilmek istenmiş ancak Allah'ın yardımıyla yaşamıştı.¹³⁶

Benzer şekilde, Hz. Muhammed de henüz doğmadan babasını kaybetmiş ve yetim kalmıştı. Küçük yaşta annesini de kaybettikten sonra dedesi vefat etmiş ve amcası Ebu Talib'in himayesinde yetişmişti. Yaşadığı bu zorlu süreçlere rağmen dünyevi kazanç peşinde olan Kureyşliler'in cazip tekliflerine karşı hak davasından vazgeçmemişti. Daha sonra karşılaştığı baskı ve eziyetlere rağmen sabır ve dayanma gücünü kaybetmeden görevini tamamlamıştı.

Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, peygamberler zorluklarla karşılaştıklarında bile sabır ve azimle görevlerini yerine getirmişlerdi. Hiçbir zorluk onları hak davalarından döndürememişti. Tüm bu eziyetlere ve sıkıntılara rağmen bu peygamberler yılmamış, görevlerini tamamlamak için üstün bir çaba göstermişlerdi. Tevhid inancının yayılması ve Allah'ın mesajının tebliği için karşılaştıkları zorluklara rağmen sabırla mücadele etmişlerdi.

¹³⁴ bk. Şuara: 26/116.

¹³⁵ Ahzab: 33/69. Ayrıca bkz. Enbiya, 21/30.

¹³⁶ Tevbe: 9/114.

Ülü'l-Azm peygamberlerinin hepsi, görevlerini yerine getirirken büyük bir itaat ve sabır göstermişlerdi. Zorluklarla karşılaşmış olsalar da Allah'a olan inançları ve kendilerine verilen misyonu yerine getirme kararlılıkları, teslimiyetleri ve imanları sayesinde zorlukların üstesinden gelmişlerdi.

Sayıdığımız tüm bu karakteristik özellikler, Ülü'l-Azm peygamberlerinin misyonlarını yerine getirirken gösterdikleri benzerlikleri yansıtmaktadır. Bu özellikler, peygamberlerin toplumlarına rehberlik etme ve onları ilahi mesaja yönlendirme görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmuştur.

Netice itibarıyla Ülü'l-Azm peygamberlerinin kıssalarından hareketle; tevhidi duru bir şekilde hayatlarına hâkim kılıp bir karşılık beklemeksizin vazifelerini yerine getirdikleri, tahammül sınırını zorlayan muamelelerle karşılaşmalarına ve muhataplarının eziyetlerine rağmen merhameti ve metaneti elden bırakmadıkları; mesajın Yüce Allah'ın razı olacağı şekilde aktarılması, anlaşılması hususunda ellerinden gelen gayreti sarfettikleri görülür. Tüm bunları yaparken Allah ile olan bağlarını zedeleyecek tebliğ görevlerine gölge düşürecek her türlü tekliften imtina etmiş, teenniden uzak, sabırla mücadelelerine devam etmişlerdir. Benzer özellikleri ele alınan Ülü'l-Azm peygamberlerinin ortak bir misyona sahip oldukları görülür. Bu durum onların gönderildikleri toplumların inanç ve ahlaki sorunlarını Allah'ın koyduğu nizama uygun hâle döndürme hususunda özverileri sabırlı ve kararlı duruşlarının bir göstergesi olarak telakki edilebilir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıssaların büyük bir kısmını peygamber kıssaları oluşturmaktadır. Peygamber kıssalarındaki maksat ise gerek bireysel açıdan gerek toplumsal açıdan insanların "ayak izlerini" takip edecekleri şahsiyetler olan peygamberlerin yaşadıkları olaylardan gereken dersi alıp kendi hayatlarında bu mesajları aktararak tatbik etmektir. Kıssa kelimesine ayak izi takip etme manasının verilmesi de bu noktada Kur'an da yer alış maksadının ne olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca hakikatlerin peygamber kıssaları üzerinden insana anlatılması Allah'ın rahmetinin tecellilerinden biridir denilebilir. Zira Yüce Allah'ın bu kıssalar üzerinden peygamberlerinin davetine icabet etmeyenlerin akıbetini gösterip azaptan sakındırarak uyarması ve bu davete icabet edenlerin ise elde ettiği veya edeceği mükâfatın Kur'an'da zikredilmiş olması bunun göstergesidir.

Allah'ın göndermiş olduğu peygamberler arasında Kur'an'da ülü'l-azm tabiriyle nitelendirilen, sahip oldukları vasıflarla diğerlerinden ayrılan peygamberlerin varlığı görülmektedir. Bu vasıflar hakkında görüş birliği sağlanamamasının doğal sonucu olarak sayıları ve isimleri konusunda da muhtelif görüşler öne sürülmüştür. Ülü'l-Azm tabiriyle nitelendirilen peygamberlerin kimler olduğu, ayetler ışığında ve var olan delillerden hareketle Ülü'l- Azm olduğu belirlenen Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in benzeyen

yönleri ortaya konulmuştur. Yüce Allah'ın Kur'an'da yer verdiği peygamber kıssalarının büyük bir kısmını Ülü'l-Azm peygamberler olan Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in kıssaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kıssalarından yola çıkılan peygamberlerin benzeyen yönleri ortaya konulmuştur. Hak ile batılı, doğru ile yanlış, zalimlik ve mazlumluğu göstererek insanların ellerinden tutan hadiseler olan peygamber kıssalarına bakıldığında Ülü'l-Azm peygamberlerinin hayatın her alanında insanlığa evrensel mesajlar sunduğu görülmektedir.

Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Peygamberin hayatlarının Kur'an'da bahsi geçen yönleriyle ele alındığında birbirlerine benzeyen taraflarının çok olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kıssalarında da öne çıkan önemli unsurlar olarak karşımıza çıkan; üstlendikleri büyük sorumluluk, yaşadıkları ve mücadele ettikleri toplumlar ve onların içinde bulunduğu dönemin zorlu şartlarına rağmen sabır, kararlılık, metanet, merhamet, gönülden tam bir teslimiyet ile Allah'a bağlı olmaları benzeyen yönleri arasında sayılabilmektedir

Yüce Allah'ın adı geçen beş peygamberin de tebliğ mücadelesinde karşılaşmış oldukları zorluklara rağmen kararlıkla ve sabırla mücadele etmelerinden dolayı Kur'an'da "Ülü'l-Azm" peygamberlerinden oldukları vurgusu görülmüştü. Büyük azim sahibi olan bu peygamberler, mücadelelerinden dolayı övülmüş ve Yüce Allah tarafından insanlara örnek gösterilmişlerdi.

Elde edilen veriler ışığında bu peygamberlerin tebliğ metodları, karakter özellikleri, karşılaştıkları zorluklar ve duaları açısından büyük benzerlikler taşıdığını göstermektedir. Bu benzerlikler, peygamberlerin Allah'ın mesajını iletmedeki ortak misyonlarını ve karşılaştıkları zorluklara karşı gösterdikleri sabrı ve kararlılığı yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, Ülü'l-Azm peygamberlerinin kıssaları, onların yaşamlarından ve tebliğ görevlerinden çıkarılabilecek evrensel mesajları içermektedir. Bu kıssalar, peygamberlerin örnek davranışlarını ve Allah'a olan teslimiyetlerini vurgulayarak, insanlara doğru yolu göstermektedir. Ülü'l-Azm peygamberlerinin kıssalarının Kur'an'da yer almasının en büyük amaçlarından birisi de kıyamete kadar yaşayacak olan insanların, karşılaşacakları problemler ve bu problemlere karşı gösterecekleri tepki ve çözüm konusunda kendilerine örneklik teşkil etmesidir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Adem "Kur'ân'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13/13 (2004), 42-64.
- Aruçi, Muhammed. "Ülü'l-Azm Maddesi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/294-295. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Aydemir, Abdullah, İslami Kaynaklara Göre Peygamberler, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bursevî, İsmail, Hakkı, Rûhu'l- Beyân Tefsiri, 10 cilt. İstanbul: Damla Yayınları, 2012.
- Berki, Ahmet Himmet ve Osman - Keskioglu, Hatemu'l Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Bezvâvî, Nâsirüddîn Ebî Abdillâh b. Ömer b. Muhammed. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'tTürâsi'l-Arabî, 1418/1998.
- Cilacı, Osman. "Dua Maddesi". TDV İslâm Ansiklopedisi. 9./529-530. İstanbul: DİB Yayınları, 1994.
- Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesir el-Kureyşî ed-Dımeşkî. Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'Azîm. Riyad: Dâru'l Taybe, 2., 2008.
- Ferâhidi, el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, Kitabu'l- Ayn, thk İbrahim ed-Darimi, 8 cilt. Beyrut: Darü'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2003.
- Feyyûmî, Muhammed b. Ali el-Hamevi, el-Mişbâhu'l-Münîr, 2 cilt, Kahire: Daru'l- Mearif, 1306/1889.
- Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed, el-Kâmûsu'l-muhît, 4 cilt. Beyrut: Mektebetü Tahkîki't-Turâs Fî Müesseseti'r-Risale, 1426/2005.
- Görgün, Tahsin. Kur'an Kıssalarının Anlam Ve Değeri: IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. baskı., 1998.
- Halebî, Semin, Umdetü'l-Huffâz Fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz, thk. Muhammed Salim Uyûn es-Sud, 2 cilt. Beyrut: Darü'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1417/1996.
- Hamidullah Muhammed, İslam Peygamberi, 2 cilt. İstanbul: Beyan Yay., 2014
- Kara, Mustafa. Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", İslami İlimler Dergisi, 9/1 (2014), 70-102.
- Karacabey, Salih. "Ülü'l Azm Peygamberler ve Ortak Yönleri". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (1998), 297-313.
- Karaman, Hayreddin vd. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, el-Câmiu' Li-Ahşkâmi'l-Çur'ân, thk. Ahmed el-Berduni, İbrâhim el-İtfiyyiş. 20 cilt. Kahire: Daru'l-Kütüp el-Mısriyye, 1374/1964
- Mustafa Çağrıcı. "Azim Maddesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4/328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl el-Murâdî el-Mısri. Me'âni'l-Çur'ân-ı Kerim. 6 cilt. Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1. Basım, 1988.
- Öztürk, Mustafa. Kıssaların Dili. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2021

- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. Mefâtihi'l-Gayb. 32 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sabuni, Muhammed Ali. Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi. çev. Hanifi Akın. 2 cilt Ahsen Yayınları, 2003.
- Süleyman Mukatil bin, Tefsîr-i Kebîr, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, 5 cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi, 1423/2002
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. ed-Dürri'l-Mansur Fi't-Tefsîri Bi'l-Me'sûr. thk. Abdullah bin Abdülmühsin et-Türkî. 18 cilt. Kahire: Merkezü-Hicr, 1424/2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed bin Cerîr. Câmiu'l-Beyan An Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullah bin Abdülmühsin et-Türkî. 26 cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1421/2001.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. "Ülû'l-Azm", Kelâm Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İSAM, 2010.
- Yar, Erkan. "Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu". Kelâm Araştırmaları Dergisi 4/2 (2006), 87-104.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. Me'âni'l-Çur'ân ve İ'râbüh. thk. Zuheyr Abdülmühsin Sultanî, 5 cilt. Beyrut: Darü'l- Kütüb, 1418/1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, Esâsü'l Belâga, 2 cilt. Beyrut: Darü'l- Kütübü'l- İlmiyye, 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. El-Keşşâf 'An Hakâ'iki Ğavâmidî't-Tenzîl. çev. Necdet Çağıl. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.